

Tilburg University

Enkele gedachten over het kapitalisme

Cobbenhagen, M.J.H.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1938

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Cobbenhagen, M. J. H. (1938). Enkele gedachten over het kapitalisme. *Maandschrift Economie*, 3(11), 561-571.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ECONOMIE

Tijdschrift voor Algemeen Economische
Bedrijfs-Economische en Sociale Vraagstukken

Derde Jaargang

Aflevering II

Aug. 1938

Enkele gedachten over het kapitalisme

door

Prof. Dr. M. J. H. COBBENHAGEN

W. Sombart omschrijft een economisch stelsel als „eine bestimmt geartete Wirtschaftsweise, das heiszt eine bestimmte Organisation des Wirtschaftslebens, innerhalb deren eine bestimmte Wirtschaftsgesinnung herrscht und eine bestimmte Technik zur Anwendung gelangt”.¹⁾ De drie wezenlijke bestanddelen van elk economisch systeem zijn dan de „Wirtschaftsgesinnung”, d.i. de geest die de samenvatting is van de beginselen, doelstellingen en waarderingen, die de mensen in een bepaald economisch systeem beheersen en leiden, vervolgens de organisatie van het economisch streven in dat systeem en ten slotte de economische techniek, welke wordt aangewend. Deze drie bestanddelen bepalen het karakter van elk economisch systeem.

Hoewel de kritiek, speciaal van de zijde der economische geschiedenis, op het enorme levenswerk van Sombart over het ontstaan en de ontwikkeling van het kapitalisme belangrijke bezwaren naar voren heeft gebracht, wordt zijn visie op de inhoud van een economisch systeem toch algemeen aanvaard. Uitgaande van deze inhoudsbepaling, willen we pogen de kenmerkende eigenschappen aan te geven van het kapitalistische stelsel, om daaruit te kunnen nagaan, in hoeverre het economische systeem — wanneer althans een stelsel in omvorming en verandering een systeem genoemd mag worden — van de huidige tijd nog als kapitalistisch kan gelden. Bij deze beschouwing steunen we uiteraard op de belangrijke literatuur, die over het vraagstuk van het kapitalisme

¹⁾ Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus I, 3e druk p. 21-22.

bestaat, zonder ons echter aan de opvattingen van een bepaalden schrijver te willen binden. Er zullen, ook wanneer het economisch-historisch onderzoek verder gevorderd zal zijn, dan nu het geval is, nog verschilpunten tussen de schrijvers blijven bestaan, daar in de waardering van de verschillende factoren en van hun onderlinge samenwerking en beïnvloeding de persoonlijke visie een rol van betekenis zal blijven vervullen.

In de definitie van een economisch systeem, zoals deze met Sombart werd gegeven, komt dan allereerst naar voren, dat we te maken hebben met een geheel, dat door de drie genoemde bestanddelen wordt gevormd. Sombart spreekt van een „sinnvolle Einheit”. Van dit geheel moeten we de objectieve zin, het objectieve doel, het „finis operis”, zoals de scholastieke filosofie dit uitdrukte, trachten te achterhalen. Dat objectieve doel, dat, als zodanig, van de individuele, subjectieve bedoelingen onderscheiden is, omvat de middellijke of onmiddellijke gevolgen, die krachtens natuur of feitelijk noodzakelijk uit dat systeem voortvloeien. Een handeling, een maatregel, een instelling van economische aard hebben andere gevolgen naargelang het economisch systeem, waarin zij een plaats hebben. Dat wil niet zeggen, dat het ene economische systeem onder geen enkel opzicht met een ander iets gemeen heeft. In een modern niet-kapitalistisch systeem zal men evenals in het kapitalistische systeem bij de stoffelijke voortbrenging gebruik maken van talrijke werktuigen, maar de wijze van invoering en de economische gevolgen, de gevolgen voor de welvaart en de welvaartsverdeling, zullen in het ene systeem anders zijn dan in het andere. Onder economisch en hoger cultureel opzicht zullen verschillen optreden, welke verschillen in het systeem hun grond hebben. En in dat systeem zijn de geest, de economische organisatie en de economische techniek een gesloten eenheid. Men kan derhalve niet zeggen, dat, indien de geest maar een andere was, de economische organisatievormen en de economische techniek dezelfde zouden kunnen blijven. Want deze laatste bestanddelen van een economisch systeem zijn niet als natuur-gaven, waaraan de geest niets kan veranderen, doch zij zijn menselijke instellingen, complexen van handelingen en maatregelen, wier innerlijke aard en gevolgen door de doelstellin-

gen worden beheerst. De krachten van den mens en van de natuur en de dingen buiten den mens krijgen hun economische bepaling, doordat ze binnen de grenzen van hun eigen aard op het economische doel worden gericht. In een bepaald economisch systeem hebben ze deze objectieve doelstelling en werken ze haar gevolgen uit, gevolgen, die niet strikt bepaald blijven tot het economische, maar zich uitstrekken tot het gehele maatschappelijke leven wegens de verbondenheid, die tussen alle gebieden van het menselijke gemeenschapsleven bestaat. Hoe grote invloed andere beginselen en doelstellingen hebben op de economische organisatievormen en hun juridische structuur en op de technische uitvoering der economische transacties, kan men zeer concreet waarnemen in die landen, waar nieuwe ideologieën ingang hebben gevonden.

Uit de eenheid van die bestanddelen, die een economisch systeem vormen, volgt tevens, dat bepaalde economische organisatievormen en een bepaalde technische uitvoering van economische transacties, die in eerste instantie meer aan bepaalde economische mogelijkheden en moeilijkheden hun ontstaan te danken hebben, dan dat zij uit een bewuste geestesgesteldheid zijn geboren, een bepaalde geestesgesteldheid stimuleren. Het is dan ook zeer moeilijk uit te maken, wat oorzaak en wat voorwaarde is bij het ontstaan van een nieuw economisch systeem. Is een nieuwe geest de eigenlijke oorzaak en zijn die economische omstandigheden de voorwaarden, die het mogelijk maken, dat die nieuwe geest een ander economisch systeem schept? Of ligt de oorzaak in een nieuwe economische situatie, welke naar andere economische organisatievormen en economische techniek dringt, terwijl andere geestelijke opvattingen de voorwaarden zijn voor de doorzetting van een andere economische organisatie, die geen kans zou hebben gekregen, wanneer vroegere geestelijke opvattingen waren gehandhaafd? Voor het laatste standpunt pleit, dat het bij de vernieuwing van een economisch stelsel en bij afwezigheid van een zeer krachtige overheidsdwang geruime tijd duurt, voordat de morele en psychologische bezwaren en remmen zijn overwonnen. De eerste symptomen van het kapitalistische stelsel liggen reeds ver terug in de middeleeuwen, toen de geestelijke voorwaarden slechts in

zeer enkele handelssteden en bij zeer enkele personen aanwezig waren. In de eerste eeuwen is de groei dan ook een zeer langzame geweest, die nauwelijks vergelijkbaar is met de snelle ontwikkeling sinds de 19e eeuw. Bij de weerstand, die juist in landen met een zeer oude cultuur, met een sterke traditie en met grote vasthoudendheid aan oude geestelijke waarden van religieuze aard het sterkst is geweest, heeft men meer of minder bewust erkend of gevoeld, dat een nieuw economisch systeem in het bestaande geestelijk milieu niet paste. Vaak is het verzet niet houdbaar gebleken, omdat nieuwe economische noden en nieuwe economische mogelijkheden nieuwe vormen verlangden. Wanneer de kans niet wordt waargenomen, om nieuwe economische vormen te scheppen, die, beantwoordend aan de nieuwe economische noden, toch de noodzakelijke geestelijke waarden respecteren, zal het van elders opdringende economische systeem met zijn eigen economische vormen zijn eigen geest binnen dragen, die een oude cultuur verwoest.

Het is in deze moeilijke vraag over oorzaak en voorwaarde bij de wording van een nieuw economisch systeem, en met name van het kapitalistisch stelsel, niet mogelijk een definitief antwoord te geven. Ten aanzien van de wording van het kapitalisme en het verband tussen de kapitalistische geest en de morele en godsdienstige leerstellingen zijn de meningen nog allerm minst gevestigd. Zowel voor de cultuurphilosophie als voor de economische historie is nog veel problematisch. De bekende feiten spreken nog geen duidelijke taal en tegen de gemaakte hypothesen zijn bezwaren aan te voeren. Een van de laatste onderzoekers prof. J. B. Kraus S.J. komt in zijn werk: Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus tot de conclusie, dat afgewezen moeten worden al die pogingen, die er op gericht zijn, om „een kapitalistische geest” aan te wijzen, welke dan het kapitalistische stelsel als een objectivering van zich zelf naar buiten zou hebben voortgebracht. Een economische orde kan niet zonder meer uit een of andere wereldbeschouwing worden afgeleid. Erkennende, dat „die kapitalistische Wirtschaftsordnung wie jede andere zu ihrer Durchführbarkeit einer durch bestimmte Merkmale gekennzeichneten Geistesverfassung bei ihren Trägern bedarf”, komt hij tot de conclusie, dat bij de wording van eco-

nomische systemen economische factoren primair zijn. Hij schrijft: „Es findet eine seiner (d.i. van den mens) Geist-Körpurnatur entsprechende Wechselbeeinflussung und gegenseitige Befruchtung van Ideen durch die Verhältnisse und Gestaltung der Verhältnisse durch die Ideen statt. Aber den Primat dürften bei Wirtschaftsgestaltungen die durch Natur und Stand der Technik, Entwicklung der Handels und andere unpersönliche Factoren gegebenen Voraussetzungen haben, nicht ethische oder psychologisch determinierte Ideologien.”¹⁾

In zijn praeadvies, in 1931 uitgebracht voor de Katholieke Wetenschappelijke Vereniging over de vraag: Is het kapitalistische stelsel verenigbaar met een op christelijke grondslagen steunende sociale en economische orde, aanvaardt ook Veraart geen scheiding tussen kapitalistische geest en kapitalistische productiewijze en zegt: „de kapitalistische productie draagt noodzakelijk een kapitalistischen geest in en buiten het productieproces”. En ten aanzien van de oorzakelijke verhouding bij het ontstaan van het kapitalistische stelsel is zijn mening, dat „met en door deze kapitalistische productie de kapitalistische geest is ontstaan”.²⁾

Welke zijn dan de kenmerkende eigenschappen van het kapitalistische stelsel?

Naar ik meen, kan het kapitalistische stelsel in zijn wezen worden getypeerd *als dat economische systeem, dat het economische als een zelfstandig en onafhankelijk doel beschouwt en nastreeft.*

Hierin verschilt het kapitalistisch stelsel van elk ander economisch systeem. In de Griekse en Romeinse slavenstaat, in het middeleeuwse gildesysteem, in de nationaalsocialistische, fascistische en socialistische staatsopvattingen is in principe het economische ondergeschikt aan andere doeleinden. Terwijl in alle niet-kapitalistische stelsels een verticale rangorde der verschillende na te streven doeleinden wordt aanvaard, wordt het kapitalistische stelsel gedragen door de opvatting van de horizontale naast-elkaar-stelling der doeleinden. De verticale rangorde brengt mee, dat een lager gele-

1) J. B. Kraus: Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus (1930) p. 299-300.

2) In het genoemde praeadvies p. 116.

gen doel zijn beperking en begrenzing vindt in een hoger gelegen, terwijl in de horizontale opvatting de verschillende doeleinden alleen zich zelf tot grens en maat hebben. De ontwikkeling op elk afzonderlijk gebied is in principe vrij en ongebonden. De doeleinden mogen eventueel met elkaar concurreren, om de aandacht der mensen meer in eigen richting te trekken, geen heeft uit zich zelf een primaat boven het andere. Deze geesteshouding, waarvan het kapitalistische stelsel vervuld is, is door de renaissance zoal niet ingeluid, dan toch in belangrijke mate versterkt. En naargelang deze geest meer doordringt, wordt voor het kapitalistisch economisch systeem de baan steeds meer bereid. En komt dan ook plaats voor al die verschijnselen, die mede kenmerken zijn van het kapitalistisch economisch systeem: de overheersende plaats van den ondernemer-kapitalist, zijn bijna algehele vrijheid in de beschikking over de productiemiddelen en de richting van de productie op de meest koopkrachtige vraag¹⁾, de onderneming als een eigen, zelfstandige doelorganisatie, waarin alles wordt gericht op een zo groot mogelijke winst voor het kapitaal, de steeds groter vormen aannemende expansie der ondernemingen, de wilde concurrentie eerst, de aaneensluitingen later, zodra dit voordeliger is voor het winstcijfer, de machtsvorming van die geweldige concentraties, waarvan sommige in staat zijn een economische dictatuur op te leggen. Dat bij een dergelijke eenzijdige en consequente instelling van alle krachten op het economisch doel de economische mogelijkheden worden uitgebuit en de productie met enorme sprongen wordt opgevoerd, is duidelijk. Als productiestelsel heeft het kapitalisme een enorme kracht ontplooid. De ondernemingen eisen steeds meer kapitalen op voor haar expansie. Steeds grotere stukken der ondernemingsopbrengsten moeten worden bespaard en in productiemiddelen worden geïnvesteerd. Het credietsysteem maakt het mogelijk, dat de expansies worden gefinancierd, voordat de besparingen in voldoende mate zijn geschied: dat is nodig, want men kan niet wachten, er is haast en jacht. Bij deze eenzijdige en onevenwichtige besteding der opbrengsten en der credieten in de productiemiddelen kan de koopkracht der vragers dit ontstuimig tempo niet bijhouden: de crisis in de

1) Prof. dr. J. A. Veraart in het bovengenoemde praeadvies p. 113.

afzet treedt steeds vaker op. En zo jaagt het kapitalistisch stelsel maar voort over slachtoffers en ongerechtigheden heen, na elke crisis zich herkrijgend, maar toch steeds met groter moeite en groter aarzeling, totdat in de jongste tijd de vraag steeds dringender wordt gesteld, of de ondergang niet nabij is, de ondergang door zelfmoord, zoals de titel luidt van het belangwekkende boek van van Genechten. Aan dit boek worde in het vervolg dezer beschouwing enige aandacht besteed.

Dr. van Genechten is van mening, dat hetgeen het kapitalisme in de eerste plaats kenmerkt een bepaalde geestelijke houding van den mens is, waardoor deze van den niet-kapitalistischen mens verschilt. „Wat hem onderscheidt, aldus van Genechten, is een bijzondere opvatting van de „welvaart”. Niet meer de bevrediging van de noodzakelijke, redelijke en moreel verantwoorde behoeften verstaat de kapitalistische mensch onder welvaart, maar de bevrediging van behoeften, die geen enkele grens meer kennen, dan die der middelen om haar te bevredigen. Alles wat er toe kan strekken het aantal der bevredigde behoeften te vermeerderen, wordt door hem aanvaard en toegejuicht. Alles wat daaraan in den weg staat, bestreden en afgekeurd. Elke nieuwe behoefte wordt door hem critiekloos aanvaard. Noch op haar beteekenis voor de eigen persoonlijkheid, noch op haar redelijkheid, noch op haar moreele waarde wordt zij getoetst. Zij wordt aanvaard, alleen omdat de middelen om haar te bevredigen, aanwezig zijn.”¹⁾

Wanneer men de in dit citaat weergegeven opvattingen, doelstellingen en strevingen beschouwt als kenmerken van het kapitalistische stelsel, bestaat daartegen geen bezwaar. Mijn bezwaar richt zich wel tegen het personificeren van stelsels en het overdragen van de eigenschappen van het stelsel op een persoon. Al de bezwaren, die terecht kunnen worden gemaakt tegen het abstractum: homo economicus gelden ook hier. Is het niet merkwaardig, dat eigenschappen, die men aan den „homo economicus” toeschrijft op den mens in de werkelijkheid niet passen, maar wel verwerkelijkt zijn in een economische organisatievorm en wel in de zelfstandige

¹⁾ Dr. R. van Genechten: De zelfmoord van het kapitalisme, p. 8-9.

economische doelorganisatie, de kapitalistische onderneming? Een mens is niet een eenzijdig op één afzonderlijk doel, op een deel-doel, gericht wezen, maar dat is wel het geval met stelsels en organisaties, die uitsluitend zijn tot stand gebracht, om een één bepaald doel te verwerkelijken. Overigens erkent ook van Genechten, dat waarschijnlijk geen enkele mens uitsluitend door de getypeerde kapitalistische opvatting wordt beheerst.

De bedoeling van van Genechten is nu aan te tonen, „dat de welvaartsopvatting van het kapitalisme op verschillende essentiele punten tot gevolgen heeft geleid, die met elkaar in strijd komen en dat zij daarenboven in strijd komt met de omstandigheden, waaronder de mensen in West-Europa tegenwoordig leven en met de eischen van het economisch leven.”¹⁾

Deze poging is hierom interessant, omdat van Genechten, wanneer ik hem goed begrijp, een synthese poogt te geven van de vele verschillende oorzaken, die een rol hebben gespeeld — en als zodanig door verschillende schrijvers zijn gesignaleerd — bij het veranderingsproces, dat het kapitalistische stelsel heeft doorgemaakt. Die veranderingen worden door verschillende schrijvers zo essentieel geacht, dat zij zich de vraag stellen, of het huidige stelsel nog wel kapitalistisch genoemd kan worden. Sombart meent, dat sinds de wereldoorlog in 1914 het tijdperk van het hoog-kapitalisme is geëindigd. Er heeft sindsdien, natuurlijk niet overal tegelijk, een andere geest intrede gedaan, die indruist tegen de oorspronkelijke en eigen geest van het kapitalisme en die zich uitwerkt in verschillende maatregelen, welke aan het kapitalisme de levensvoorwaarden beneemt. Dat is in de grond dezelfde gedachte, als die, welke van Genechten aan zijn beschouwingen ten grondslag legt.

Het kapitalistisch stelsel is bezig zich zelf te verstikken en te verstrikken. De stelling is uitermate belangrijk, niet enkel uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt, maar ook uit deze praktische overweging, dat het voor de tegenstanders van het kapitalisme gemakkelijker zal zijn een afgematte reus, zoals Jostock het uitdrukt, in te halen en te boeien. Deze schrijver geeft zijn mening zeer positief, wanneer hij schrijft:

1) Dr. R. van Genechten in het genoemde boek, p. 13.

„Diese (letztere) Gruppe grundsätzlicher Gegner stellt zwar eine starke ideelle and für die Zukunft auch eine wachsende soziale Macht dar, würde aber wohl kaum jemals zum Siege gelangen, wenn nicht der Kapitalismus selbst an die Grenzen der Erde stiesze und gleichzeitig mit der rationalistischen Ausreifung seines Apparates wie der langsamen Versandung der Bevölkerungsstromes, von innen heraus in Erstarrung verfiel“.¹⁾

Te voorbarig lijkt mij van Genechten, wanneer hij uit die verstarringsverschijnselen of ouderdomsverschijnselen van het kapitalisme in zijn huidige phase, zoals Sombart deze noemt, concludeert, dat het kapitalisme dood is. Ook al heeft het kapitalisme niet meer het vrije spel, dat het zich in de 19e eeuw nog kon permitteren, het is nog steeds een macht van betekenis. Deze vervroegde doodsverklaring komt vermoedelijk hiervandaan, dat van Genechten de levensvoorwaarden voor een bepaalde phase van het kapitalisme beschouwt als de levensvoorwaarden voor het kapitalisme in elke phase.

Van Genechten wijst dan allereerst op een verandering in leidende kapitalistische groep: de kapitalistische élite is vergroeid. Bij de eerste kapitalistische élite ging het tot economische vernieuwingen leidende combinatievermogen gepaard met politieke macht en fysiek geweld. De latere leiders streven naar compromissen, die hun economisch voordeliger lijken, zoeken hun kracht in geslepenheid en sluwheid. Zo lieten ze zich maatregelen afdwingen door nieuwe politieke machthebbers, die in strijd waren met de aard van het kapitalisme, terwijl de grote menigte, over die geheimzinnige sluwheden verontwaardigd en er niet meer met geweld ondergehouden, van het kapitalistische stelsel en zijn geest vreemdde.

Met de doordringing van de rationalistische en berekenende geest van het kapitalisme op andere levensgebieden begon de daling in het geboortecijfer. Aan het kapitalisme, dat de dynamiek der voortdurende expansie nodig heeft, werd aldus de benodigde bevolkingsaanwas ontnomen, terwijl de leiding niet voldoende jeugdig — zo noodzakelijk voor steeds verdere expansie-plannen — kon worden gehou-

1) P. Jostock: Der Ausgang der Kapitalismus, (1928) p. 274.

den. De leiding wordt conservatief, streeft meer naar behoud van het verkregene, dan naar vernieuwing. Zekerheid van bestaan gaat boven het avontuur, dat winst en verlies sterk doet variëren.

Het kapitalisme steunt op een onbeperkte beschikking over de privaat-eigendom. In werkelijkheid wordt dit beschikingsrecht steeds sterker ingeperkt, waardoor de maatschappij zich altijd verder verwijdt van de kapitalistische gedachte. In de naamloze vennootschap wordt de eigenaar van het kapitaal verdrongen in zijn zeggenschap door den ondernemer-leider, die zich niet meer voelt als de zaakgeleider der eigenaars en geen ander doel kent dan de grootheid der onderneming en aan deze grootheidswaan alles opoffert. De kapitalistische onderneming, die als een zelfstandige doelorganisatie een echte spruit is van het rationalisme van het kapitalistisch stelsel, offert de belangen der kapitaaleigenaars, evenals die der arbeiders, indien nodig, op aan eigen grootheid.

Het kapitalisme steunde verder op de voorwaarde, dat de productiefactoren zich vrij zouden kunnen bewegen naar alle richtingen, die als de meest productieve werden aangezien. Maar, daar deze voorwaarde indruist tegen de natuur dier productiefactoren, slaagde het er niet in haar tot werkelijkheid te maken. Het kapitalisme, eens het open stelsel voor alle „homines novi”, verwordt uit machtsbegeerte der leidende groep en mede als gevolg van de verkleining der afzetgebieden en de toeneming der zgn. vaste kosten, tot een in kartelling, vertrusting en andere afsluitingsmethoden verward systeem.

Onder deze omstandigheden en in deze verstarringen is het kapitalisme niet meer in staat en steeds minder in staat, om aan alle handen werk en inkomen te verschaffen. Mechanisatie en rationalisatie, zo volkomen passend in het kapitalistische systeem, verwekken blijvende werkloosheid, nu de compenserende krachten zijn lam geslagen.

De conclusie is, dat het kapitalistische stelsel, dat eens de morele bezwaren had trachten te sussen met de verwijzing naar de vergroting van de stoffelijke welvaart, ook deze grond voor zijn bestaan niet langer kan aanvoeren. Voor het forum van redelijkheid en zedelijkheid reeds lang veroordeeld,

moet het thans ook zijn onmacht erkennen op het punt, waarin het zijn kracht had gezocht en waarmee het het geweten der mensheid tot aarzeling en zelfs tot toegeven had gebracht, de vergroting van de stoffelijke welvaart.

Wanneer deze beschrijving door van Genechten juist is — en ik meen, dat dit in de grote lijnen en in verschillende bijzonderheden inderdaad het geval is —, dan is de tijd rijp en gunstig, om welbewust andere banen op te gaan. Er zal dan nog heel veel afgebroken moeten worden, want de economische organisatievormen dragen nog steeds de stempel, die het kapitalisme er heeft op gedrukt. En de nieuwbouw zal onder leiding van andere architecten moeten staan, dan de nationaal-socialist van Genechten ons wil suggereren. Want, wanneer een economisch systeem in zo sterke mate door een geestelijke mentaliteit wordt beïnvloed, dan is het zaak, dat deze geestelijke mentaliteit door de juiste beginselen, aan geloof en rede ontleend, wordt gedragen. Ook al heeft het nationaal-socialisme de juiste opvatting, dat het economische een dienende plaats in de volksgemeenschap heeft in te nemen, dat het ondergeordend dient te zijn aan hogere doeleinden, dan is het van het allergrootste belang, dat die hogere doeleinden juist worden gesteld. De beginselen nu, waaruit het nationaal-socialisme zijn hogere doeleinden afleidt, zijn voor ons volkomen onaanvaardbaar.

In het meergenoemde praeadvies heeft Veraart de katholieke opvatting in deze scherp en uitstekend weergegeven: „Het Katholicisme als Wereldmacht eischt die sociaal-economische orde, die de meeste waarborgen biedt, dat de mensch zijn eeuwig doel bereikt en dat de mensch zijn menschenwaarde het best ontplooit”.¹⁾ En ik aarzel niet zijn conclusie te onderschrijven: „Het eenige middel, dat in aanmerking komt, om *systematisch en realistisch het kapitalisme in zijn geheel* aan te grijpen is de invoering der publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie”.²⁾ Ik heb enige woorden doen cursiveren, om te laten uitkomen, dat het noodzakelijk is, om het kapitalisme in geest en verschijningsvorm te overwinnen, systeem tegenover systeem te stellen.

1) Prof. dr. J. A. Veraart in het geciteerde praeadvies p. 106.

2) Prof. dr. J. A. Veraart in het geciteerde praeadvies p. 128.